

5. Burkhardt A. Euphemisms and Truth / Burkhardt, A., Nerlich, B. // Tropical Truth(s) The Epistemology of Metaphor and other Tropes. – Berlin, New York: De Gruyter, 2010. – 427 p.
6. Grice H.P. Logic and conversation / H.P. Grice // Studies in the Way of Words. – Cambridge, MA, Harvard University Press, 1975/1989. – P. 22-40.
7. Lakoff R. The logic of politeness: on minding your p's and q's / R. Lakoff // Papers from the 9th Regional Meeting. – Chicago Linguistic Society, 1973. – P. 292-305.
8. Lee J. Rationales for indirect speech: the theory of the strategic speaker / J. Lee, S. Pinker // Psychological Review. – 2010. – № 117 (3). – P. 785-807.
9. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London: Longman, 1983. – 250 p.
10. Pinker, S. The Stuff of Thought: Language as a Window Into Human Nature / S. Pinker. – New York: Viking, 2007. – 499 p.
11. Pinker S. The logic of indirect speech / S. Pinker, M. Nowak, J. Lee // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2008. – № 105 (3). – P. 833-838.
12. Searle J. Indirect speech acts / J. Searle // Cole, Peter, Morgan, Jerry (Eds.) Syntax and Semantics [Vol. III: Speech Acts]. – New York: Academic Press, 1975. – P. 59-82.
13. Sperber D. Relevance: communication and cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford: Blackwell, 1995. – 326 p.
14. Watts R.J. Politeness / R.J. Watts. – Cambridge University Press, 2003. – 318 p.

Summary. The article analyses whether euphemisms can be subsumed under the broader category of linguistic politeness. A distinction is drawn between on the one hand conventionalized and transparent cooperative euphemisms and non-cooperative argumentative euphemisms used with the intention of concealing the true state of affairs behind them.

Key words: pragmatics, cooperation, Relevance Theory, euphemisms, politeness.

УДК 811.116.2'42

А.М. Сірант

КОНЦЕПТУАЛЬНА ДИХОТОМІЯ “ГРІХ – СПОКУТА”: ЛІНГВО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу з'ясувати значення концептуальної дихотомії “гріх – спокута” у лінгвістичному та філософському аспектах шляхом аналізу витоків філософських та лінгвістичних поглядів на це явище.

Ключові слова: концептуальна дихотомія, гріх, спокута, антиномія.

Присутність дуалістичних відношень у концептосфері художньої картини світу зумовлює та визначає способи естетичної категоризації її системно-функціональних елементів. Це стало однією із першопричин зацікавлення науковців дихотомічними відношеннями у мові. У своїй статті ми маємо на меті з'ясувати значення концептуальної дихотомії “гріх – спокута” у лінгвістиці та філософії. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) формулювання визначення поняття концептуальної дихотомії; 2) дослідження витоків філософських поглядів на категорії гріха та спокути; 3) аналіз поглядів на гріх та спокуту у лінгвістиці.

Принцип дихотомічності у лінгвістиці базується на науковому знанні про дихотомію як категорію філософії, яка є типом поділу понять, коли виділяється два видових поняття, причому до змісту одного з них включена ознака, яка є запереченням відповідної ознаки другого поняття [9, 21]. Дихотомія у мові пов'язана із категорією антиномії. Це поняття також ґрунтується на науково-філософському знанні. Воно розглядається філософами як суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою логічно доведене в даній системі. Вчення про антиномію виникло ще в давньогрецькій філософії (Платон, Арістотель, Зенон), де антиномічні положення позначалися терміном “апорія”. У “Філософському словнику” за редакцією І. Фролова зазначається, що поява антиномій не є результатом суб'єктивної помилки: вона пов'язана з діалектичним характером процесу пізнання, особливо з протиріччям між формою і змістом. Антиномія виникає у межах певної (можливо, такої, що явно не фіксується, але фактично завжди передбачається) формалізації процесу роздумів, вона засвідчує обмеженість цієї формалізації та ставить завдання її перебудови [6, 22]. У мові термін “антиномія” використовують на позначення

протилежних взаємопов'язаних начал, виділених на образно-поняттєвому рівні змістової організації тексту.

Дихотомічні відношення у мові простежуємо на усіх її рівнях як попарно організовані структури. Двоїстість характеризує повністю або частково все, що оточує мовну особистість і що вона сама означає через властивість свідомості відображати дійсність. Кожен з елементів діади своїм існуванням передбачає існування другого елемента. Але здатність репрезентувати сутність спільної реалії чи поняття виникає тільки тоді, коли ці елементи разом, коли вони взаємодіють, оскільки будь-який із них може повністю реалізувати своє призначення, виявити свою природу лише на фоні іншого, а відповідно смисл одного із них є продовженням смислу іншого. Лінгвістичні дослідження, зокрема у галузі лінгвоконцептології, дали змогу виявити, що когнітивний зміст багатьох концептів уточнюється, а іноді й виявляється через зіставлення дихотомічних пар. Причиною такої залежності є те, що у процесі об'єктивації світу беруть участь вербальні позначення концептів, які взаємодіють не лише на внутрішньосистемному, але й на міжсистемному рівні.

У своїй статті ми послуговуємось якісно новим поняттям концептуальної дихотомії, релевантність якого визначається принципом дихотомічних відношень у мові, зокрема у концептосфері художньої картини світу, де мова є основним засобом опредмечення та репрезентації її базових елементів – концептів. В. Кононенко [3, 16] використовує поняття “дихотомія” на позначення подвійної природи понять на зразок “воля – неволя”, “правда – неправда”, “доля – недоля”, де, на його думку, саме словотворення (за допомогою префікса *не-*) визначає передумови протиставлення.

У контексті зазначеного вважаємо за доцільне вживати термін “концептуальна дихотомія” на позначення ментального утворення, що характеризується зв'язком неповної опозиції “гріх – спокута”. Сам термін пропонуємо означити таким чином: концептуальна дихотомія – це спосіб взаємодії концептів, який передбачає повну або часткову опозицію значень лексем-репрезентантів відповідних концептів, кожен з яких своїм існуванням передбачає існування іншого, а власне відношення між концептами у концептосфері побудовані на принципі антиномій у мові.

Для повного розкриття та всебічного опису особливостей омовлення задекларованого ментального утворення доцільно звернутися до лінгво-філософських поглядів на концепти “гріх” та “спокута”.

В усі часи гріх тлумачили і філософи, і теологи. Гріх є одним із основних понять християнської етики, а в контексті нашого дослідження концепт “гріх” є одним із ключових концептів картини світу. В опозиційну частину дихотомічного утворення дослідники ставили концепти “побожність” та “благочестя” [3, 16], взаємодія яких з концептом “гріх” позначена повним антиномічним кореляційним зв'язком. Витоки філософських поглядів на категорію гріха прослідковуються ще у роботах теолога протестантизму С. К'еркегора, хоча, як зазначає Ю. Степанов [5, 910], ще задовго до того, як К'еркегор зайнявся аналізом цього концепту, він уже був предметом роздумів отців Східної церкви, зокрема, Св. Іоанна Дамаскіна. Теологічні погляди С. К'еркегора піддав критиці Л. Шестов у книзі “Кіркегард и экзистенциальная философия: (Глас вопиющего в пустыне)”: “Ще раз нагадаю – оскільки це надзвичайно важливо для усвідомлення завдання, яке поставила собі екзистенціальна філософія, – те, що Кіркегард нам говорить про гріх, про страх і про свободу. “Страх є втрата свідомості свободою”, – пише він у книзі “Що таке страх”. І відразу ж додає: “Психологічно кажучи, гріхопадіння завжди відбувається у стані втрати свідомості”. І в щоденнику ми читаємо майже те саме: “Страх обезсилює людину і перший гріх відбувається у стані втрати свідомості”. І до цих останніх слів Кіркегард робить такий вступ: “Багато говорили про суть первородного гріха – і все ж головну категорію прогледіли: страх. У цьому його справжнє визначення. Страх є сторонньою владою, яка захоплює індивідуума; вирватися з її влади він не може, тому що боїться: чого ми боїмось, того ми й бажаємо. Я думаю, що навряд чи комусь навіть із самих глибоких релігійних мислителів вдалося підійти ближче до проблеми гріхопадіння” [8, 115-116]. Тобто йдеться про страх і гріх, які з позицій концептології є архетипними концептами, зв'язок між якими очевидний і втілюється у такій моделі: СТРАХ → ГРІХ.

“Кіркегард, – аналізує Л.Шестов, – “відчував” відсутність віри як безсилля, і безсилля як відсутність віри. І йому відкрилось у цьому страшному досвіді те, про що більшість людей навіть не підозрювала, що відсутність віри є вираженням безсилля людини і що безсилля людини виражається відсутністю віри. Це пояснює нам його слова про те, що протилежним поняттям гріха є не благочестя, а віра. Благочестя – ми вже чули від нього – людина дотримується власними силами, лицар покірності сам досягає всього, що йому потрібно, – і, досягнувши, знаходить душевний мир та спокій. Але чи звільняється людина таким чином від гріха? Все, що не від віри, згадує він загадкові слова апостола, – є гріхом. Отже, мир і спокій душевний лицаря – є гріх?” [8, 77].

Таким чином, формується ще одна дихотомічна пара – “гріх – віра”, яка зберігає відношення антиномічного зв'язку. Аналізуючи подальший розвиток філософських поглядів на проблему

гріха, Ю. Степанов [5, 913] звертається до праці В. Лосского, де автор роздумує про спокуту як про умову здійснення Божого задуму. В. Лосский висловлює думку про те, що гріхопадіння людини стало причиною зміни Божественного плану. Гріх став на заваді безпосередньому сходженню людини до Бога, отже, спокута і стала тим елементом, який забезпечив виконання Божого задуму щодо людини. Але, як наголошує учений, спокута стала не ціллю, а лише засобом.

Проблема гріха та спокути займає одне з основних місць у працях російського філософа М. Бердяєва [2]. Учений стверджував, що основний зміст історії розвитку людства полягає у спокуті гріха, а саму людину розглядав як жителя трьох світів: божественного, природного і диявольського.

У словнику-довіднику з релігієзнавства автор визначає гріх як поняття релігійної свідомості, що означає порушення релігійних настанов, яке стоїть на заваді спасінню людини у потойбічному світі [7, 106]. Покута (те саме, що епитимія) – церковне покарання мирян, ченців і священнослужителів за порушення церковних приписів і канонів. Призначається священником-духівником або приймається самим вірянином [7, 145].

Отже, зважаючи на існування значної кількості філософських підходів до трактування гріха та спокути, вважаємо за доцільне побудову такої схеми: СТРАХ → ГРІХ; ГРІХ ↔ ПОБОЖНІСТЬ; ГРІХ ↔ БЛАГОЧЕСТЯ; ГРІХ ↔ ВІРА; ГРІХ ↔ СПОКУТА.

Ця схема репрезентує фрагмент концептосфери релігійної картини світу, у якій акумулювався досвід людства щодо фрагментів знання, які й представлені відповідними концептами. Концепт “гріх” вступає в опозиційні відношення з концептами “побожність”, “благочестя” та “віра” на основі виділення взаємопов’язаних категоріальних ознак, що і складають загальний смисл, тобто ментальний світ особистості. Щодо відношень між концептами “гріх” та “спокута”, то вони характеризуються зв’язком неповної опозиції, що й показано у схемі.

У лінгвістичній науці проблема мовного відображення задекларованих концептів була предметом зацікавлення А. Вежицької, І. Брилевої, Л. Панової, Н. Козіної, Т. Радзівської, О. Якушкіної, С. Толстої, В. Кононенка.

Л. Панова [4] розглядає “гріх” як релігійний концепт. Дослідниця стверджує, що до вивчення та опису лексики, яка репрезентує релігійні концепти, є два підходи. Перший підхід ґрунтується на визначенні гріха як порушенні моральних норм у вірян. Л. Панова звертає увагу на те, що у цій та у подібних дефініціях додатково до компонента “порушення” (який може бути представлений як прямо, так і приховано) містяться характеристики та оцінки, які відповідають католицькому віровченню. Суттєвою ознакою гріха є те, що його чинять свідомо, оцінюють як зло та образу Бога, у результаті гріха людина позбавляється благодаті. За другим підходом, за яким витлумачують гріх в іспанській, італійській, французькій, а також британській лексикографії, словникові дефініції максимально наближаються до тлумачення гріха католицькою доктриною. Тобто авторка тлумачить поняття гріха з точки зору православ’я та католицизму, а також описує особливості двоїстості гріха, про які, підкреслює дослідниця, знали ще середньовічні схоласти. Вона розрізняє такі семантичні групи цього поняття: гріх як дія, гріх як стан у результаті дії, багаторазове вчинення гріха, гріх як ідея покарання, гріх як ідея розкаяння, гріх як родове поняття, гріх як інтерпретація дій, ставлення до безгрішності.

О. Якушкіна [10] для опису поняття гріха використовує діалектологічний матеріал. Спосіб представлення мовною особистістю релігійно-етичного поняття, що виражає лексема гріх, найбезпосередніше репрезентований семантичним полем цього слова, що відображає його конотативний та денотативний елемент [10, 433]. Дослідниця виділяє та пояснює такі семантичні деривації, які ґрунтуються: а) на конотаціях оцінки гріх: гріх – диявол; гріх – зло, напасть; гріх – сварка, розбрат; гріх – шкода; б) нестандартній денотації оцінки гріх: гріх – робота у свято; гріх – дошлюбні та позашлюбні стосунки.

Дослідження Н. Козіної присвячене особливостям актуалізації концепту “гріх” у російській мові. Авторка залучає широкий лексикографічний та емпіричний матеріал, на основі якого робить висновок про те, що гріх постає як складне і різноаспектне поняття, що увібрало в себе язичницькі уявлення, християнські переконання та побутовий досвід народу. Поява та існування слова і поняття “гріх” багато у чому пов’язане з дією екстралінгвістичних факторів, до яких відноситься дійсність, що оточує людину, релігія, ставлення особистості та соціуму. Н. Козіна [1] вважає, що поняття “гріх”, яке виникло у глибокій давнині, виявилось динамічним та зазнало суттєвих змін упродовж наступних епох. Зміст та значення даного поняття змінювались зі зміною етичних, релігійних та моральних уявлень народу. У задекларованому понятті знайшли своє відображення релігійно-етичні та соціо-оцінні норми. Гріх характеризує властивості та якості особистості, її поведінку та взаємостосунки з оточуючими. Поняття “гріх” може бути адаптоване у будь-який стиль чи дискурс, пов’язане з різними сферами буття та співвідноситься з широким колом понять: Бог, вина, порушення, покарання, спокута, душа, тіло, розум, пам’ять, воля, смерть, сором, совість, час, вік, помилка, біда, нещастя. Ця багатовимірна категорія позначає етичне, релігійне-

етичне та неетичне поняття. Мовні дані дозволяють говорити про те, що “гріх” є одним із ключових концептів духовної культури українського народу.

Як бачимо, автори акцентують свою увагу на аналізі концепту “гріх”, не виділяючи концепт “спокута” як другий компонент ментального утворення, що характеризується дихотомічністю взаємозв’язку. Це робить В. Кононенко у своїй монографії “Концепти українського дискурсу”. Автор виділяє концепти “гріх” та “спокута” як абстрактно-емоційні, але основну увагу знову ж таки зосереджує на характеристиці концепту “гріх”: аналізує його словникову парадигму, тлумачення цього поняття у богословській літературі, наводить велику кількість прикладів, які свідчать про те, що “гріх” є одним із ключових концептів української ментальності. І лише у цьому контексті мовознавець характеризує концепт “спокута” за однією його ознакою – очищення.

Отже, у мові існують зв’язки, характеристика яких ґрунтується на принципі антиномій. Філософське знання про антиномію стало базовим для введення якісно нового поняття “концептуальна дихотомія”, що є основним у нашому дослідженні. Філософські та лінгвістичні погляди на гріх та спокуту відзначаються двоплановістю: поняття, які репрезентують задекларовані концепти, учені розглядають з релігійної та мирської точок зору, кожна з яких варта уваги, оскільки доповнює та актуалізує іншу. Основним матеріалом для лінгвістичного аналізу вербалізаторів задекларованих концептів у мовознавчих дослідженнях є лексикографічні джерела, емпіричний матеріал, а також тексти художніх творів.

Список використаних джерел

1. Антология концептов / под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Бердяев Н. А. Новое религиозное сознание и общественность / Н. А. Бердяев. – М.: Канон, ОИ “Реабилитация”, 1996. – 464с.
3. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : монографія / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
4. Панова Л. Г. Грех как религиозный концепт (на примере русского слова “грех” и итальянского “РЕССАТО”) / Л. Г. Панова // Логический анализ языка: Языки этики / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко, Н.К. Рябцева. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 167 – 177.
5. Степанов Ю. С. Константы : Словарь рус. Культуры : опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Языки рус. культуры, 1997. – 824 с.
6. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М.: Республика, 2001. – 720 с.
7. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2004. – 560с.
8. Шестов Лев. Киргегард и экзистенциальная философия: (Глас вопиющего в пустыне) / Л. Шестов. – М.: Прогресс, 1992. – 304с.
9. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : Енцикл. Словник / І. Б. Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 336 с.
10. Якушкина Е. И. Традиционная философия греха в свете южнославянских диалектных данных (опыт семантической реконструкции) / Е. И. Якушкина // Славянский вестник. – М.: МАКС Пресс, 2004. – Вып.2. – С. 432 – 440.

Summary. The article deals with the attempt to find out the role of the conceptual dichotomy “sin – atonement” in linguistic and philosophy aspects by means of the analysis of the linguistic and philosophy views beginnings on this phenomenon.

Key words: the conceptual dichotomy, the sin, the atonement, the antinomy.

УДК 811.161.1'373.611

Е.В. Соловская

ОТАНТРОПОНИМНЫЕ ДЕРИВАТЫ КАК ОСОБЫЙ КЛАСС ПРОИЗВОДНОЙ ЛЕКСИКИ

У статті проаналізовані основні причини активізації процесу словотвору на базі антропонімів. Наведені особливості відантропонімних дериватів, що мотивують їх виділення в особливий клас похідної лексики.

Ключові слова: антропонім, відантропонімний словотвір, неологізм.